

FÁBIÁN (T.) LÁSZLÓ (1978) Budapest

FÁBIÁN T. LÁSZLÓ

A szegénység, a cselédsors,
az erotika és a prostitúció
motívumai a 20. század első
harmadának magyar irodalmában
Társadalom- és irodalomtörténeti párhuzamok
Kosztolányi Dezső Édes Annájának olvasatában

ÉDES ANNA VALÓS KÖZÖSSÉGI LEHETŐSÉGEI – TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KITEKINTÉS

Szinte nincs olyan irodalmi alkotás, amelynek esetében ne lenne bizonyos szempontból érdekfeszítő, hogy maga a szöveg mikor keletkezett, vagy éppen az, hogy a fikció milyen történeti aspektusban érvényesül. Egy pillanatig sem lehet kérdés, hogy Kosztolányi Dezső *Édes Annája* esetében mindkét idősíki elemzésre érdemes terület, hiszen a regény cselekménye 1919-ben játszódik, a 20. századi magyar történelem egyik kifejezetten problematikus, meglehetősen terhelt korszakában, a tanácsköztársaság bukása utáni időkben.¹

A cselekmény történeti idején túl kifejezetten izgalmasnak ígérkezik a regény keletkezéséig eltelt közel hét esztendő vizsgálata, amely kellő időnek tűnik a visszatekintéshez, a formálódó szöveg írói reflexióinak átgondolásához és Kosztolányi nagyon sajátos önértelmezésének kifejtéséhez. Túl tehát azon, hogy a szerző identitásának megfejtése és megértése szempontjából a történelmi háttér értelmezése fontos befogadói aktus, a regény korrajzjellegét magán viselő vonásait sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ráadásul a szakirodalomban is találunk követendő példát, hiszen Barabás Judit az *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről* című kötet egyik szerzőjeként az *Édes Annát* taglaló elemzésében foglalkozik a korrajz jelenségével. Úgy érzem, sorai tökéletesen alátámasztják az én feltevézéseimet is: „Az *Édes Anna* sorsa eltér a többi Kosztolányi-regényétől. Ez a mű, melynek kritikai fogadtatása egyértelműen elismerő, amennyiben – a szerző több botlását megbocsátandó – annak bizonyítékként szokás emlegetni, hogy Kosztolányiban igenis élt érzékenység a társadalmi-szociális konfliktusok iránt, s eme elkötelezettségének az *Édes Annában* hangot is adott.”²

Az *Édes Anna* korrajz-regény is, hiszen pontos képet fest a fikció történeti idejének Magyarországról.³ Szociológiai, szociográfiai alapossággal emeli át Kosztolányi kora társadalmi rétegeinek sokrétű rendszerét a regény szereplőin keresztül, amelyről, azaz az 1920-as évek magyar társadalmának rétegződéséről így ír Romsics Ignác történész: „Az össznépeség 81%-át kitevő munkások, kiskereskedők és a 100 holdon aluli parasztgazdaságok átlagosan az összes adóteher 38%-át, az úgynevezett középosztály másfél milliós tömbje (18%) 41%-át, s a felső 50 ezer (0,6%), azaz a nagybirtokosok és a nagypolgárok pedig 21%-át fizették.”⁴

A Romsics által felidézett adatokból⁵ az is egyértelműen kiderül, milyen volt valójában a magyar társadalom iskolázottsági szintje a '30-as évek elején. A statisztika azt mutatja, hogy 1930-ban a 6 éven felüli lakosság 1,1%-a végzett egyetemet vagy főiskolát. A középiskolai osztályoknál egy fokkal jobb a helyzet, a népesség 3,6%-a minimum 8, 4,7%-a legalább 6, 10,8%-a pedig legkevesebb 4 középiskolai osztályt végzett. Négy elemi osztályba az emberek 73,9%-a járt. 1930-ban a magyar társadalom 8,8%-a gyakorlatilag teljesen analfabéta volt, azaz ennyien nem tudtak írni és olvasni.

Tökéletesen leképezi Kosztolányi *Édes Annája* a cselekmény korának társadalmi struktúráit, hiszen például a középosztály polgári miliójét leginkább Vízycék (kapcsolatrendszerükkel együtt, a Vízycék helyettes-államtitkári kinevezésekor tartott estély után némiképp talán a nagypolgárságot is) testesítik meg. A ház, amelyben élnek, ugyan árnyaltabb képet fest – persze mindenképpen szimbolikus a Ficsorék és Vízycék közötti térbeli elhatárolás –, de lakásuk egyértelműen tükrözi ezt a világot, amint ösztönös cselekedeteik, valamint Vízycék kötődései és megnyilatkozásai is ezt erősítik az olvasóban. Több mint tisztos megélhetés, látványosan fenntartott nível, polgári öntudat, amely esetükben erőteljes kispolgári attitűddel is párosul.

A városi munkásság körébe számos szereplő tartozik, ide sorolhatjuk például a háztartási alkalmazottakat, azaz a házicselégeket, így magát a címszereplőt, Édes Annát, de Etelt és Stefit is, valamint Báthoryt, a kéményseprőt és tulajdonképpen a házmester Ficsort is. Tudjuk a regényből, részben Ficsor elbeszéléseiből, részben a VI. fejezetből, amikor Vizyné megtekinti „új portékáját”, az éppen megérkező cselédet, hogy Anna Balatonfőlkajár községben született.⁶ A szembesítés során azt is elárulja, hogy apja is cseléd, azaz béres az uraságnál, de se földje, se háza, se tulajdona. Anna apja tehát mezőgazdasági cseléd, és minden bizonnyal Anna is az lett volna, ha nem próbál szerencsét a távoli nagyvárosban. Ezt a feltételezést támasztja alá Kövér György is, aki arról ír, hogy 1900 és 1920 között a budapesti női cselédek 55%-a mezőgazdasági származású volt. Ezzel összefüggésben a következő érdekes észrevételt teszi a munkakör „életútszerűségével” kapcsolatban: „A női cselédség nem egyszerűen egy foglalkozás választása volt, hanem egy késleltetett szocializációs mechanizmus eredménye is falusi leányok tömege számára. [...] A döntő többség nem ezért késleltette szociális fixációját, hanem mert nem tudott a falu által előírt normának idejekorán megfelelni, végül azonban többségük visszatért a mezőgazdasági foglalkozásokhoz.”⁷

A kötet társszerzője, Gyáni Gábor azzal egészíti ki a Kövér-féle összefüggést, hogy valójában mit is jelenthetett egy fiatal vidéki lány számára a nagyvárosban házicselédnek lenni: „Összekötő kapocs volt tehát a házicselédmunka a vidék és a város között, ezen belül a falu és a főváros között, hiszen a cselédek az átmenetileg, legfőljebb néhány évig űzött kereső munkájukat befejezve rendszerint visszatértek eredeti lak- és szülőhelyükre.”⁸

Gyáni adatai szerint egyébként Budapesten a ténylegesen kereső nőcselédek száma 1910-ben közel 68 000 volt, míg a '20-as évekre ez a szám 51 000-re csökkent.⁹ Logikusan következik mind ebből az a kérdés, hogy ebben a társadalomban Édes Annának az érvényesüléshez milyen valós lehetőségek álltak rendelkezésére. Visszatérni a szegénységbe és kiteszítottságba, vagy inkább házasságra lépni valakivel? Vajon létezhetett-e számára bármiféle társadalmi mobilitás, volt-e számára reális alternatíva, választási lehetőség? Jó lenne tudnunk, hogy körülményeinek lett-e az áldozata.

Az árnyalt és összetett válasz megtalálásában segítségünkre lesz többek között a Budapest Főváros Levéltára által kiadott Budapesti Negyed című periodika, amelynek 2010 őszén és telén publikált két tematikus számában – Császtvay Tünde szerkesztésében – a századforduló erkölcséről, főként az erotika és a prostitúció kérdéséről esik szó.

Dr. Schreiber Emil államrendőrségi tanácsos 1917-ben megjelent, *A prostitúció* című tanulmányában bizonyos szempontból tökéletesen megválaszolja a korábban felvetett kérdést. Írásában egy 1916-os kimutatást idéz, amely szerint a bejegyzett prostituáltak több mint fele cseléd vagy háztartásbeli volt korábban.¹⁰ Teljesen egyértelmű az összefüggés, bármennyire is keserűen hangzik, hogy Anna előtt a cselédség mellett – vagy éppen helyette – tulajdonképpen egyetlen életszerű és társadalomtörténeti szempontból is igazolható út állt nyitva, mégpedig az, hogy prostituált legyen belőle. Semmi más esélye és lehetősége nem maradt, hiszen a Báthoryval való házasság meghiúsult. Anna kiszolgáltatottá vált, olyanná, aki egyáltalán nem lehet ura a saját sorsának. Az is világos, hogy Édes Anna a társadalmi kényszerek hatására válik cseléddé, ami egyébként számára apja paraszti sorával, bérességével szemben még előrelépésnek is tekinthető, hiszen a regényből is kiderül, hogy otthon szinte semmilyen más kilátása nem lett volna. Ugyanilyen szükségszerűség és következmény lenne számára az utcalányság. Ha alaposabban értelmezzük Patikárius Jancsi későbbi reflexióit, és felismerjük az alkotó tudatos utalásait, akkor könnyen megértjük, hogy ő utólag a kiszolgáltatott cselédet egyértelműen prostituálnak, erkölcstelen, könnyűvérű nőcskének tekintette, és akként is bánt vele: „Te, öregem: egy repedtsarkú szolgáló.”¹¹

Schreiber Emil mellett a korabeli prostitúció jelenségeire, vélelmezett és valós okaira még számos szerző reflektált. Tábori Kornél, akit egyébként a modern magyar bűnügyi riport megteremtőjeként tartunk számon, és társa, Székely Vladimir rendőrfogalmazó – aki a rendőrség sajtóirodájának vezetője volt – nem sokkal a századforduló után, 1908-ban közölt cikket *Az erkölcstelen Budapest* címmel. Munkájukban a prostitúció társadalmi okai mögött többek között a családalapítás nehézségeit – azaz a párta találás és a házassági kötelék problematikáját –, a férfiak szexuális ösztöneit – ez talán kevésbé szorul magyarázatra –, továbbá a nagyváros bűnös életvitelét és a női kereseti viszonyok mostohaságát látják.¹² A későbbiekben irodalmi példákkal is igazolni fogom ezt a felvetést, ugyanis számtalan kortárs alkotó reflektált a bűnös nagyváros efféle víziójára,

PINKE MIKLÓS, Kerti ösvény, 2019; Macska a kertben, 2019

alátámasztva a „tudomány” eredményeit. Ha ezzel az olvasattal kiegészítve értelmezzük Kosztolányi regényét, akkor Anna társadalmi kitaszíttóságára és kiszolgáltatottságára evidenciaként tekintünk. Báthory személyében ugyan felbukkan a történetben a családalapítás mint alternatíva, mint a menekülés egyik lehetősége, de Vizyné ráhatása, az ennek következtében fellépő erőteljes pszichológiai nyomás és az azzal párosuló lelki zsarolás végül gátjává válik a házasságnak. Ehhez kapcsolódik a Gyáni Gábor által felidézett lényeges társadalomtörténeti adalék, amely egyúttal felvetett tézisünk egyértelmű igazolását is jelenti: „S noha a Horthy-korban valamelyest meghosszabbodott a cselédek ezen átmeneti kereső elfoglaltsága, mindez nem változtatott a tényen, hogy a cselédkedés mindig is a nők fiatalkori életciklusára korlátozódott: a szülői családból való kiszakadással indult valamikor a 15-20. életév határai között (1930-ban a házicselédség egyharmada volt 20 évesnél fiatalabb), és a férjhezmenetellel (20-30. év között) zárult. Ezért is oly ritka a nőcselédek között a feleség: 85%-uk volt hajadon, és mindössze 6%-uk élt házasságban 1930-ban.”¹³

Tábori Kornél és Székely Vladimir a „kényszerokokról” készített felmérésükben – egy rendőrtisztviselő korábbi statisztikájára hivatkozva – kimutatták, hogy a nagyvárosokban a prostitúció döntő oka egyértelműen a nyomor (50%), 20%-ban leginkább a kitaszíttottsággal és a szülők bűnével magyarázható, 18%-ban pedig az elcsábíttottság és az elhagyatottság visz rá valakit arra, hogy ezt az ősi hivatást válassza.¹⁴ Azaz deklarálni lehet, hogy az általunk is vizsgált időszak és társadalmi réteg relációjában elsősorban a körülményeken múlik az, kiből lesz prostituált és kiből nem, de természetesen a fennmaradó, nagyon jelentős szempontok – azaz a kiszolgáltatottság, a kitaszíttottság, a kortárs csoportok megtartó erejének és a szülői háttérnek a hiánya – is összefüggésben állnak a társadalmi mélyszegénységgel. A szakirodalomban szereplő tematikából ismerős a szegénységet a középpontba emelő elemzések köre. Lényegében ezek indokoltságát és valóságalapját erősítik az idézett felmérések eredményei is.

Néhány évtizeddel később, 1935-ben a bőr- és nemibeteg-gyógyász dr. Doros Gábor a prostitúciót elsősorban „idült társadalmi betegségnek”¹⁵ tartotta, de azért az okok között ő is megemlíti a „szociális lesüllyedés, a nyomor és elhagyatottság”¹⁶ kategóriáit. Tanulmányának végső konklúzióját – némiképp finomítva és objektivizálva korábbi megállapításait – az orvos szerző az alábbi morális észrevétellel vonta meg: „Mindezek alapján meg kell állapítanunk, hogy a prostitúció okai főként a társadalomban, a környezetben, a családban stb. keresendők, úgyhogy végeredményben a prostitúció fennállásáért [...] nem annyira a prostituált, mint inkább maga a társadalom felelős.”¹⁷

Nagy előrelépésre és jelentős szemléletváltásra utal a jelenségnek ez a fajta megközelítése a darwini tanokra és a taine-i milióelméletre épülő Cesare Lombroso olasz törvényszéki orvos és antropológus vitatott és provokatív elméletéhez képest, aki az 1876-ban *A bűnöző ember* címmel megjelentetett tanulmányában azt állította, hogy a bűnöző emberek veleszületett hajlammal és rendelkezéses agybéli zavarokkal bírnak, amelyek a társadalmi konfliktusok egy jelentős részének esetében konkrét okokká és okozókká is válnak.¹⁸ Emellett tisztában kell lennünk azzal, hogy vizsgált korszakunkban természetesen léteztek más iskolák, egészen eltérő megközelítések is. Ilyen például az *Édes Anna* kiadása után hét évvel, 1933-ban publikált beszámoló is dr. Bíró Béla tollából, aki nem hagy kétséget afelől, hogy nyilvánvalóan nem lehet teljes a korábban Táborihoz és Székelyhez kötött gondolkodásbéli fordulat, hiszen a prostitúció megítélésével kapcsolatban továbbra is akadtak olyanok – például Bíró Béla is –, akik egyáltalán nem társadalmi jelenséggé kezelték azt. Bíró, egyetértve Lombrosoval, örök tanulságként a következőket írja le *A prostitúció* című szövegének *A prostituált nő* alfejezetében: „Tehát a prostituált nem a családi és a gazdasági viszonyok mostohasága, a nevelés hiányossága, a környezet rossz példaadása miatt lesz prostituálttá, hanem a testi és szellemi jelek által kifejezett veleszületett lelki degenerációja miatt.”¹⁹

Bíró nem osztja azt a megközelítést sem, amely szerint a prostitúció társadalmi kényszer lenne, de továbbra is állítom, hogy Kosztolányi Édes Annája előtt, ha kihullott volna a cselédsorból, és esetleg nem állt volna előtte a regényben felvázolt és megíúsult menekülési útvonal, azaz a Báthoryval való házasság lehetősége, akkor szinte biztosan utcalány lett volna. Prostituált, de semmiképpen sem valami veleszületett degenerációs folyamat, hanem teljesen egyértelműen a társadalmi szükségszerűség okán. A prostitúció jelensége és kérdése ugyanakkor olyannyira fontos és égető társadalmi tényezővé vált, hogy előbb-utóbb a jogalkotókat is döntésre és reakcióra készítette. 1867-ben Budapesten már szabályrendelet is készült a bordélyházak és a kéjhölgyek tárgyában – utóbb számos kiegészítéssel és módosítással –, amely később mintát jelentett más városok számára.

1874-ből például már egy kolozsvári rendeletet is ismerünk ebben a tárgyban.²⁰ A filológiai kutatás arra is rámutat, hogy a prostitúció és a bordélyházak ügye gyakran szolgált „szaftos” témát – szövegben és képen egyaránt – a korabeli vicc- és élelapoknak.

A SZEGÉNYSÉG ÁBRÁZOLÁSÁNAK NARRATÍVÁI

A korabeli magyar társadalmi tendenciák alapján tehát látjuk, hogy a címszereplő Édes Anna előtt az egyetlen valós alternatívaként csupán a prostitúció maradna, ha bármilyen módon elveszítené házicselédi pozícióját, és nem menne vissza szülőfalujába – hiszen a házasság Vizyné lelki zsarolása miatt kizárt. A századforduló magyar irodalmában tematikusan megjelennek a szegénység és a társadalmi kiszolgáltatottság témái, a cselédsors ábrázolása és az erotika, a prostitúció motívumai. A társadalmi kiszolgáltatottság, a periférián való lét, a szegénység, a cselédsors, az erotika és a prostitúció egymástól elválasztható témák, de természetesen vannak átfedések és kapcsolódások is közöttük. Az átláthatóság és a rendszerszerűség miatt kategóriánként tekintem át az esetünkben hasznos szépirodalmi párhuzamokat.

Kezdjük az okok áttekintésével, azaz következzen a szegénység motivikus vizsgálata. A módszertani leírás fontos eleme, hogy tökéletes lehetőséget teremt az elhatárolásra az, amilyen minőségben és fokon foglalkoztatja a szerzőt az adott társadalmi jelenség. Egyszerűen dokumentál csupán, lejegyez, talán minősít is, vagy éppen értő módon, kellő érzékenységgel, figyelemmel és empátiával közelít tárgyhöz. Elsősorban olyan szövegrészeket válogattam, amelyek a szegénység érzékletes szépirodalmi leírását jelenítik meg, hiszen ezek egyfelől korrajzot festenek, másrészt valamiféle lelki kötődést, értő ábrázolást feltételeznek tárggyukkal.

Bródy Sándor 1884-ben írta meg a *Nyomor* című novelláskötetét, amely egy csapásra ismertté és elismertté tette a szerzőt. Ebben a kötetben – még ha nem is egyedi az eset, de mindenképpen újszerű – Bródy többek között a szegénység és a kiszolgáltatottság nagyvárosi formáját tárja az olvasó elé, hihetetlenül erős naturalista ábrázolással. Összesen hat elbeszélést olvashatunk a könyvben, amelyből a harmadik *Két vén cseléd* címmel jelent meg. Bródy ebben a rá jellemző aprólékos-sággal írja le a munkás férfiak és nők világát, kifejezetten erőteljes motívumokkal jeleníti meg sivár, külvárosi környezetüket és közvetlen lakóhelyüket: „Az alkov levegője tömött volt és oly bűzös, mint egy kasamátáé. Petróleum nehéz fojtó szaga hatott át minden atomot. A nyirkos levegő izzott, a penészes falakon kiszivárgott nedvesség úgy tündökölt, mint valami ezüst nap.”²¹

A kötet negyedik elbeszélése, amelynek *Turagovics Tógyerék* a címe, egyfelől költőibb, másfelől sokkal konkrétabb és egzaktabb leírást ad a nyomorról, kellőképpen érzékeltetve a szegénység és a szenvedés stációit: „Hideg légáramlat csavarog a csövekben s nyögve sírva: a nyomorról, hideg szobákról meleg szobákban fagyos szívekről mond nekem mesét...”²²

A korabeli társadalom állapotáról készült felmérésekből és szociológiai kutatásokból már jól tudjuk, hogy a Bródy által is érzékeltetett létállapot meghatározó eleme, legtöbbször konkrét oka is a prostitúciónak. A magyar avantgárd egyik legnagyobb és legjelentősebb alakja, Kassák Lajos 1904-ben költözött Érsekújvárról Pestre, és néhány évtizeddel később kezdte publikálni a Nyugatban folytatásokban az *Egy ember élete* című regényét, amelyben természetesen kitért a kor laza erkölcsére és a prostitúció jelenségére: „Nagyon szépen öltözött nő volt, egész közel állt mellém, s ő is úgy tett, mintha a kalapokat nézegetné. [...] Nem akartam, hogy valahogyan kikezdjen velem, átmentem az út másik felére egy órásnak a kirakata elé. Csúnya, ingerlő gondolatok jártak a fejemben. Sajnáltam, hogy nincs pénzem, így akkor egész nap is szökdöshetek a nők előtt. [...] Mi fog velem történni, nem tudtam. [...] A lány megfogta a nyakamat és a díványra húzott. [...] Elborult velem a világ. No most, most. Úgy éreztem, életem legnagyobb pillanata következik. És hagytam, hogy történjen velem, aminek történnie kell. A ruha, mintha lemállott volna rólam, ott álltam mezítelenül a fényben, és a lány magához vett, és azt hiszem, hogy a következő pillanatban elvesztem magam és többé semmiről sem fogok tudni semmit.”²³

A szegénység ábrázolása mellett Kassák szövegében az erkölcstelenség víziója és a prostitúció is megjelenik, amit a városba frissen érkező fiatal és tapasztalatlan hős nézőpontjából érzékel az olvasó. Nézzünk most olyan szövegeket, amelyek kifejezetten a város és a falu, a vidék közötti különbség olvasatában vetnek fel erkölcsi kérdéseket, háttérben a szegénységgel.

Természetesen Kosztolányi életművében az *Édes Annát* megelőzően is találunk olyan példákat, amelyek igazolják, hogy valóban foglalkoztatja őt ez a jelenség. 1906-ban publikálta *Koldusok* című szövegét, amelyben a következő, kifejezetten érzékeny konklúzióra jut: „A társadalom nagy hibát követ el, mikor tétlenül nézi a koldusok henye elszaporodását. Az alamizsna megszabadít bennünket pár pillanatnyi lelkiismeret-furdalástól, de a másik oldalon meg a koldulást kenyérkeresetté emeli, s ezer s ezer koldust nevel.”²⁴

Néhány esztendővel később, 1908-ban a *Hét krajcár* című novella jelentette Móricz Zsigmond számára az első komoly elismerést és sikert. Móricz művei között számos szöveget találunk, amelyben a nyomor és a szegénység kortünetként bukkan fel. A *Hét krajcárt* például az alábbi bölcsesleettel kezdi: „Jól rendelték azt az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni. Nemcsak sírás-rívás hallik a putriban, hanem szívből jövő kacagás is elég. Sőt, az is igaz, hogy a szegény ember sokszor nevet, mikor inkább volna oka sírni. Jól ismerem ezt a világot. A Soósoknak az a generációja, amelyből az apám való, megpróbálta az ínségnek legsúlyosabb állapotát is.”²⁵

Ahogy már említettük, Móricz Zsigmondot sok írásában foglalkoztatta még a nincstelenség jelensége és a hozzá kapcsolódó ínséges idők ábrázolása. 1909-ben megjelent *Tragédia* című novellájában a főhősnek, Kis Jánosnak lelki és fizikai szegénységét jellemezve ezeket a sorokat írja: „Ő is feltápáskodott. Éhesnek érezte magát. Odanézett a fekete falú cserépedényre. Üres... Úgyse volna benne, csak valami lötyty. Megrúgta az edényt; megvetően és dühösen. [...] – Üssön meg a guta! – káromkodott Kis János és lerugdosta a lábáról a kölöncöt. – Már míg élek, mindig ebbe a szegénységbe kell szuszogni. [...] Kis János amolyan láthatatlan ember volt, akit senki sem lát meg. Így élte le az egész életét, sohasem volt egy percig sem érdekes ember. [...] Akkor lakott utoljára jól, beteg is lett tőle. [...] Még ez az egy érdekelte: az evés. A feleségét emiatt szokta elverni s ha gondolt valaha valamire, arra, hogy mit volna jó enni. De ezt sem tudott sokat elképzelni. Hiába, a tapasztalat nem segítette.”²⁶

Ismét Kosztolányi életművének egy darabját érdemes figyelemmel kísérnünk, hiszen 1924-ben *Szegények* címmel írt egy verset is ebben a témakörben. Ebben természetesen korábbi, felelősségteljes nézőpontjából tekint a szegénységre, ugyanakkor szembesíti is vele azokat, akik jobb körülmények között élhetnek:

*Te elfelejtet, hogy délben mit ettél,
kivel beszéltél tegnap, ki az ellenséged, barátod,
mert gazdag vagy s feledékeny. [...]
De a szegények még most is tudják,
mit mondtál te nekik öt évvel ezelőtt, [...]
Óvják ők azt, ami élet,
félreteszik, amit csak megérintett,
mint azt a síralmas bádogdobozt, amelyben
cigaretta tartottak valaha mások.
A szegények virrasztanak,
vigyáznak mindenre,
élnek tehelyetted is,
és nem felejtenek.²⁷*

Áttekintésünk utolsó szemelvénye Papp Károlyhoz fűződik, aki 1928-ban a Nyugatban publikálta *B. városában történt...* című novelláját. Ebben a korábbi példákhoz hasonlóan ő is a nyomor és a nélkülözés állapotát vázolja, egyfajta belső leírással kiegészítve: „Utcáról utcára sodort a nyomorúság. [...] De én kínlódni akartam. A sorstól egyszer a nyomorúság vakondgödrébe kényszerítve, úgy gondoltam: ez már örök. Hetek óta szétosztottam magamat, az egyik részem elneveztem »baromnak«, a másikat »szentnek«. A barom kínlódjék, gondoltam, de a szent mosolyog. S ha a barom majd nem fog tovább túrni tudni, gebedjen meg. A szent tovább fog mosolyogni. Ám a legmardosóbb éhségnél is nagyobb gyötrelmet okozott bennem az, hogy a barmot alig-alig tudtam egy-egy pillanatra legyőzni. Minél jobban dühöngött, káromkodott, kesergett az étek után, én annál jobban bánkódtam, szomorkodtam miatta.”²⁸

Kosztolányi *Édes Annájának* szegénységábrázolását részben a regény cselekménye teszi indokolttá, hiszen annak fabulája a „hárommillió koldus országához” köt bennünket. Vagy ahogy a '30-as

évek végén József Attila *Hazám* című versében megfogalmazta: „...s kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk.”²⁹

A történet időbeli meghatározottsága mellett a nélkülözés és a szegénység különféle formájának érzékletes bemutatását erősíti a szereplőkön, azaz a társadalmi rétegeken keresztül megjelenített összhatás is. Ráadásul Kosztolányi regényében maga a szegénység is több értelemben fordul elő, hiszen már Anna egzisztenciális kiszolgáltatottsága is kétértelmű: egyfelől az anyagi függésre, a pénztelenségre, a vagyontalanságra utal, másfelől a fizikai függésre is, hiszen gyakorlatilag Anna önálló létezését, azaz egzisztenciáját teszi semmissé Vizyné terrorja. Ne feledjük, hogy mindezeket túl Anna szegénysége lelki és szellemi téren is megnyilvánul, sőt, a befogadóban keltett empátia is része lehet ennek a motívumnak.

A CSELÉDSORS MEGJELENÉSÉNEK LENYOMATAI

Molnár Ferenc 1907-ben megjelent tárcanovellájában, *A szobaleány* címűben, amely *Egy kislány levele* alcímmel jelent meg, egy fiatal hölgy féltékeny nézőpontjából értesülünk a bátyja és a náluk szolgáló cseléd lány között kialakult kapcsolatáról. A gyakorlatilag egyetlen mondatban előadott „panaszkodásból” kiderült, hogy Olga nevű levélírónk – a családban egyedülként – észleli Mili és Jenő kialakuló románcát. Aggódik ugyanakkor bátyjáért, hiszen ez a szerelem annyira elveszi a cseléd lány esztét, hogy elhanyagolja munkáját, azaz az elbocsáttatását kockáztatja, amely egyúttal véget is vetne a kapcsolatuknak. Éppen ezért Olga titokban kisegíti Milit, éjszaka például képes azért felkelni, hogy kipucolja Jenő cipőjét. A fiatal lány is tökéletesen látja a társadalmi különbségből fakadó reménytelenséget, de azért a szerelmet is érzékeli: „[...] mert látom szegény Jenő szemében a szerelmet, és tudom, hogy ezen nő nem tekinti az örvényt, mely úrként tátong közöttük, hanem meghűléstől félti...”³⁰

Arra is találunk a magyar irodalomban temérdek példát, hogy egy cseléd lány áldozatává válik saját érzelmeinek, a legtöbbször persze azért, mert becsapják, bármit elhitetnek vele, amire vágyik. Akad olyan helyzet, amikor számításból és kifejezetten a testi beteljesülés érdekében használják ki a szegény, magányos lányt, de olyanra is láthatunk példát, amikor az ifjú hölgy egy téves szituációt vél valóságosnak, s a gaz csábító bűne ilyenkor leginkább az, hogy a hamisat igaznak tünteti fel, természetesen azért, hogy kihasználhassa a nőt, és kiélvezhesse a számára minden értelemben édes és kellemes viszony összes pillanatát. Ennek az egyik legjellegzetesebb és leghíresebb példája Hunyady Sándor adaptált novellája *Bakaruhában* címmel, amelyet 1931-ben írt. (Fehér Imre 1957-ben, Hubay Miklós forgatókönyvét használva készítette el Hunyady munkája alapján saját filmjét.)

Ebben a novellában egy, a katonaságot megúszó, alapvetően civil hős ölt magára hetente kétszer bakaruhát, hogy megmutassa magát a századnál. Ugyan valójában büntudata van emiatt, hiszen póttartalékosként – más, szintén életerős férfikkal ellentétben – nem kell háborúba mennie, mégis nagyon jól érzi magát ebben a helyzetben. Vasárnap délutánonként, amikor magára ölti bakaruháját, azaz teljesen úgy néz ki, mint egy igazi katona, végigsétál Kolozsvár utcáin – mint oly soknak, ennek a történetnek is Kolozsvár a helyszíne –, és a cselédkorzón, ahol az éppen a kimenőn lévő cseléd lányok ismerkednek a rangban hozzájuk illő fiatalemberekkel, hogy szeretőt találjanak maguknak, egy kalotaszegi lánnyal sodorja össze az élet. Intim viszonyuk lesz, vasárnaponként találkoznak a városban, majd a lány apró cselédszobájában – ahol valójában csak egy vaságy és egy asztal fér el – töltik az éjszakát. A főhős nem árulja el valódi társadalmi státusát és helyzetét, a lány pedig végig azt hiszi, hogy rangban hozzá illő társat talált magának, hiszen folyton olyan történeteket mesél neki szeretője, amelyek alapján nyugodtan következtet erre. Végül természetesen a férfit leleplezi az „élet”, a cseléd lány elég megalázó módon szembesül udvarlója valódi arcával, a novella pedig a csalódáson túl a lány felmondásával ér véget. Hunyady az alábbi párbeszédben érzékelteti hőseink társadalmi státusa alapján a közösségben betöltött szerepét és helyét: „– Hát maga nem tudja, Sándor, hogy nekünk nem szabad oda átmenni? Visszakergetne onnan a rendőr. Az uraknak van fenntartva az a sor. [...] – Egye meg a fene őket. Micsoda disznóság, hogy az ember ne járhasson szabadon, amerre éppen jólesik. Talán azok, akik odaát vannak, többek valamiben, mint mi ketten? [...] De hát én föl voltam háborodva. Hirtelen eszembe jutott, hogy a Kioszkba sem vihetném be a lányt. Kidobnának a pincérek, hogy az nem olyan hely, ahol bakákat és cseléd lányokat is kiszol-

gálnak. Pimaszok! Egyszerre a bőrömön éreztem azokat az elbizakodott rendelkezéseket, amiket a magamfajta emberek kényelmére hoztak.”³¹

Hunyady az egyébként egyes szám első személyű narrátor leíró mondataival és átkötő gondolataival, valamint a férfi és a nő között kibontakozó kapcsolat bemutatásával tökéletesen ábrázolja a cselédlány lelki és szellemi világát is, valamint az ezek mögött megbúvó feltevéseket, amelyek nyilvánvalóan a kor elvárásainak pontos és precíz leképezései:

„Amikor megszólítottam, tegeztem. De kétpercnyi néma séta után önkéntelenül a gyöngédebb és bensőbb »magá«-ra fordultam át. És meglepve láttam, hogy ez a felhőtlen homlokú, fiatal parasztlány észrevette ezt a finomságot. Elhagyta ő is a hetyke hangot, és meleg közvetlenséggel kérdezte, hogy hová való vagyok. Kolozsvárra? [...] Séta közben megtudtam, hogy valami hivatalnoknál szolgál, aki a Bocskai téren lakik. Tisztességes ember a gazdája. De még nem ismeri jól a helyét, csak két hete jött be Kolozsvárra a falujából. [...] Ennek a vasárnapi parasztkorzónak olyan határozott iránya van, mint a hangyák útja a földön. Végighömpölyög a tarka folyó a Honvéd utcán, a Főtér jobb oldalán, az Unió utcán, aztán a Barta Miklós utcán lefordul a Szamos felé, és végigvonul a Sétatér jobb oldalán. Zsúfolva van a jobb oldali sor, sűrű por, zsvivaj, tolongás a vén fák alatt.”³²

Talán nem véletlen, hogy a Hunyadynál szereplő cselédlány, Édes Annához és oly sok más valószínűleg hasonlóan – hiszen társadalomtörténeti forrásaink is ezt igazolták –, szintén parasztlány, aki vidékről került fel a nagyvárosba.

AZ EROTIKA ÉS A PROSTITÚCIÓ ÁBRÁZOLÁSA

A szegénységből és a cselédsorból való korlátozott kilábalás lehetőségeit világosan jelzik korábbi szociológiai tapasztalataink. A magyar irodalomban ennek két, összefüggő lenyomatát találjuk. Az egyik formát az erotikus témaválasztás némiképp általánosabb keretei között láthatjuk, a másikat pedig sokkal konkrétabb megvalósulásban, a prostitúció jelenségének és a prostituáltak világának, miliójének megjelenítésében. Ahogy Anna előtt is ez maradt volna a valós alternatíva a hazatérés reménytelensége és Báthory meghiúsult házassági ajánlata után.

A szövegek átvizsgálását követően teljesen egyértelmű, hogy mindkét kategóriában létezik egyfelől érzelmi-intellektuális közelítés a témához, az emberi és a társadalmi jelenségek összefüggéseinek feltárásával, érzékeltetésével, valamint egy meglehetősen profán, a testiség naturalizmusában tobzódó, annak pusztán öncélú bemutatását megvalósító ábrázolás. Következzenek előbb az erotika jegyében az erkölcsi züllöttség és romlottság szépirodalmi példái. A modernitás, az irodalmi modernség előfutáraként tartják számon azokat az írókat, költőket, akik már a 19. század utolsó évtizedeiben ha még teljesen nem is, de a témaválasztásukat tekintve egészen újszerű, korábban elképzelhetetlen tartalmú szövegeket alkottak. A lírában ilyen volt tulajdonképpen Vajda János, Komjáthy Jenő és Reviczky Gyula is, hiszen mindhármuknál találunk olyan alkotásokat, amelyek saját korukat megelőzve, dacolva a konzervatív kritika puritanizmusával, őszinte megnyilatkozások a vágyakról, a kéjről és a különféle erotikus élményekről. Vajda János 1875-ben írta meg *Alfréd regénye* című munkáját, amelyben a „kéjvágy” kifejezetten metaforikus leírását olvashatjuk.³³ Néhány évvel később, 1882-ben Komjáthy Jenő írt *Kéj* címmel verset, amelyben a szintén az „ölelésre” és az „egyesülésre” vágó „lírai én” felfokozott állapotban fejezi ki érzéseit.³⁴ Iványi Ödön 1889-ben napvilágot látott, *A püspök atyafisága* című regényében szintén sok szó esik az erkölcsök pusztulásáról és az érzékiség fellángolásának formáiról, amint azt az alábbi idézetben is olvashatjuk: „Fölkereste Bizony Birit. Rossz óráiban ez a céda lény volt virrasztó társa sokszor. Áttombolt vele ismét egy őrült, vad éjszakát.”³⁵

Szintén a kor erkölcsi züllöttségére figyelt fel Szilágyi Géza, aki *Tavasszal és nyáron* címmel közzölt munkájában a túlzott szabadosságot gondolta leginkább problematikusnak: „És – hála a mindent levetkeztető felöltözködésnek – egy szempillantás alatt oly alaposan és részletesen ismered a nő némely szépségét, mint talán annak a nőnek a férjeura vagy a legmeghittebb barátja sem. Mert bizony sok nő a legintimebb együttlét pongyolájában is olykor kevesebbet árul el bájának plasztikájából, mint amennyit utcai toalettje a legvadabb idegenek előtt is kidomborít.”³⁶

Az 1920-as évek közepén, 1926-ban Savarius álnéven Hoffmann Imre publikált egy kötetet *A bujaság himnuszai és más erotikus költemények* címmel, amelynek jellegéről és tartalmi összetevőiről

már önmagában a cím is eléggé beszédesen számol be. A munkából egyébként, a szerző előszava szerint, 250 számozott példány készült, saját „kezevonásával”, és kereskedelmi forgalomba azért nem került a könyv, mert azt elsősorban a barátoknak szánta, mindenkinek, saját névre szóló példánnyal.³⁷

Balázs Béla *A szoknya* címmel közölt három apró kis történetet, amelyekben szintén a férfiak és a nők között elképzelhető intimitás különféle formái kerültek terítékre. A novella első részének mintegy konklúziójaként, a kor egyértelmű lenyomataként fogalmazta meg az elbeszélő az alábbi gondolatot: „Csodálatos dolog a szemérem, és csodálatos a mi kultúránk, melyben a ruha érzékenyebb, csiklandóbb nemi és faji szimbólumunk a meztelen testünkénél.”³⁸

Tersánszky Józsi Jenő *Ne alkudozzunk a szerelemben!* című szövege többek között az erkölcsi felbomlás jegyeit mutatja be akkor, amikor olvasója elé tárja történetének egyik női szereplőjét és annak „ajánlatát” a neki udvarló és az őt meghódítani vágyó lovag számára: „Maga, már megmondtam, hogy férfinak nem az esetem. [...] Ezzel szemben azt mondja, hogy: maga ezt nem bírja, magának annyira kellet! Hát tessék, áldozzon érte, ha olyasmit is akar tőlem, ami nekem semmi örömet sem jelent, csak magának. Ez így szokás.”³⁹

Végül Tersánszky kedves és kifejezetten romantikus csavarral helyreállítja a világ felbomlónak tűnt rendjét, és tisztességes, valóban szerelmes befejezéssel rukkol elő. Ha komolyan átgondoljuk, tulajdonképpen teljesen egyértelmű és logikus, hogy Krúdy Gyulánál érzékletesebben, elegánsabban, lovagiasabban senki sem írhatja körül a meglazult erkölcsű hölgyeket. Eleganciája és finomsága mögött kifinomult korrajz és precíz szociográfia áll, és természetesen az örök alteregó, Szindbád alakja. A Krúdy Zsuzsa, az író lánya által ránk hagyományozott családi legendárium szerint éppen ez volt Krúdy utolsó írása – *A szív alakú hölgy titka* címmel –, amelyet halála után az íróasztalán megtaláltak: „191*-ben, tehát a háború előtt, voltak hölgyek Magyarországon, akik nemcsak bensőjükben viseltek jószágos, adakozó, kérésre-könyörgésre engedékeny szívet, hanem már külsejükben elárulták női gyengédségüket, soha meg nem hálálható, adakozó kedvüket, szívósságukat, amellyel szinte természetesen megjutalmazták azt, akit bizonyos ideig (amíg megérdemelte) szerettek.”⁴⁰

Ha a témát alaposabban tanulmányozzuk, világosan látszik, hogy léteznek még ezeknél is sokkal polgárpukkasztóbb, kifejezetten obszcén és vulgáris szövegek, amelyek többnyire felfokozott, vágyat ébresztő hangulatban, a totális naturalizmus jegyében írnak le szituációkat, leginkább a szerelmi együttlétet, rendkívül részletező formában. Ilyen például Reviczky Gyula *Vetkezz hamar!* című verse,⁴¹ amely valójában egy nagyon heves szexuális aktus kimerítő leírása. Vagy a kor ünnepezt írójának, Jókai Mórnak az a nagyon érdekes és talán váratlanul szabados, cím nélküli kéziratot verse, amely 2007-ben került elő az OSZK kéziratári anyagai közül, s amely, ha lehet, trágár kifejezéseivel még vulgárisabb és még aprólékosabb formában tárja olvasója elé a szexuális gyönyörkeltés számos lehetséges és változatos formáját, egy hosszasan elnyújtott együttlét ábrázolásával.

Természetesen nem maradhat ki az áttekintésből a magyar irodalomoktatásból is jól ismert és a korábban már említett költő, Reviczky Gyula sem, aki a modernitást megelőlegező, a prostituáltak társadalmi és szociális kiszolgáltatottságát körvonalazó Perdita-ciklusával úgy ábrázolja a prostituáltak életét, hogy abban joggal érezhetünk együttérzést és empátiát is:

*Lelkedbe ádáz végzeted
Rút szégyenfolt égetett.
Hiába élsz, virulsz, mosolygasz:
A nagy világon nincs helyed.
Légy czéda, kéjsóvár, ledér;
Légy szűzi, tiszta: egyet ér.*⁴²

Ez az empatikus, ugyanakkor önzővé váló hang szólal meg Reviczky ciklusának egy másik költeményében is, a *Szeretlek, mint egy elhagyottat* kezdetű versben, ahol még egyértelműbben fogalmaz (ahogy teszi majd ezt Ady Endre is az 1900-as keltezésű *Az én menyasszonyomban* is):

*Szeretlek mint egy elhagyottat
egy másik elhagyott szerethet. [...]
Szeretlek, mert reád találva
látom, van árvább szív szivemnél.*⁴³

Reviczky életrajzából egyébként pontosan tudjuk, hogy viszonylag hosszú ideig együtt élt egy prostituált lánnyal. Tóth Béla, a költő jó barátja így emlékezett vissza a Steinitz-féle mulatóban, illetve tánciskolában dolgozó – ahol Reviczky említett barátnője is alkalmazásban állt – nőkre: „A miss. Ugy hívták. Én mindig angolul beszéltem szegénnyel. Valamelyik indiai brit szigeten született. És növendéklyánka korában ide, Budapestre sodrotta őt az élet árja; bonnenak egy nagy úri családhoz. A családban volt úrfi is. És egy téli este, mikor a kegyelmes asszony mindent megtudott, a kezére csavarta az angol rima haját, aki az ő egyetlen fiát, a jámbor, tiszta ifjút elcsábította, és úgy dobta ki...”⁴⁴

Kifejezetten érdekes az a szöveg, amit Lux Terka jegyez *Beszélgetés az olvasóval* címmel, amely 1908-ban szintén igyekszik pontos képet festeni korának társadalmáról. Az író nő valójában Dancsházi Oláh Ida volt, aki *Budapest* című regényének hősnőjével, a kupléban is tovább élő Schneider Fánival vált ismertté: „Lássá, először és utoljára az életben szemrehányást teszek önnek, amiért a három esztendei csöndes, szép, diákos stúdiumok helyett, nem inkább az élet zavaros és piszkos ismeretére tanított meg. Arra, hogy a pénzen is lehet tisztességet, tisztaságot venni s hogy vannak férfiak, okos, művelt, nagynevű férfiak és nem holmi ostoba, műveletlen kis házmesterleányok, kik közül az egyik veszi, a másik eladja a tisztességét.”⁴⁵

Heltai Jenő, az ünnepelt író, költő, színpadi szerző, Budapest kiváló ismerője több versében is ír a laza erkölcsökről és a prostitúcióról, erről árulkodik többek között *A Kerepesi út* vagy a *Budapest éjjel* ciklus *Randevú után* és *A nő* című alkotása is.⁴⁶

Molnár Ferenc híres, egyik első korrajz-regényében, *Az éhes városban*, amely számára tulajdonképpen az irodalmi ismertséget jelentette, szintén nagyon érzékletesen – alapvetően szereplői viszonyrendszerének bemutatásával – árnyalja és ábrázolja saját társadalmának rétegeit, különös tekintettel a „kitartott” nő jelenségére: „Mindössze tizenkilenc éves volt még akkor, amikor egyrésztől Lusztig urat, másrésztől Orsovai urat megismerte. A többi előre sejthető: Lusztig úr fizette a lakást, a számozatlan gumikerekűt, az ékszereket, a színpadi ruhákat, viszont Orsovai úr a napsugár, az éltető tavasz és a szabad szerelem képviselője volt a kis Anna életében. Hogy »éltető tavasz«, ezt úgy értem, hogy ő soha nem fizetett semmit.”⁴⁷

Természetesen nem kerülheti el a figyelmünket a két Wittmann fiú sem Csáth Géza *Anyagilkosság* című novellájában, akik minden pénzüket egy „leányra” költik. Az író a lélektani ábrázolás mellett tökéletesen mutatja be a prostituált kiszolgáltatottságát is. Amíg szereplői értéktelenek és brutálisak, addig az elbeszélő hangneme empatikus és együtt érző: „A két Wittmann birtokába vette a lányt, csipkedték, leszorították, hengergették és megkínózták. A nő mozdulatlanul, lihegve engedte, hogy tegyenek vele, amit akarnak.”⁴⁸

A 20. századi magyar társadalom nagyvárosi jellegzetességeinek korrajzai közé tartozik Heltai Jenő egy másik szövege, *A szabóné* című novella is. Ebben az elbeszélő egy ifjú hölgybe rajongásig szerelmes pesti fiatalember történetét meséli el, aki az őt is bolondító szóke naivának természetesen elhiszi, hogy azért kell egy ház kapualjában este nyolckor lopva elválniuk, és azért nem várhatja meg az utcán szíve választottját, mert ő a szabónéjához megy, akivel néha órákon át is pletykálnak egymással.

„Azért nem tagadom, hogy utóbb, vagy két év múlva, mégiscsak gyanakodtam valamelyest. De csak amolyan tisztességes gyanakodással, amely legföljebb abban mert kételkedni, hogy Luci a szabónéjához ment. Hogy kihez ment hát Luci, ha nem a szabónéjához – ennek a kutatásába már nem mertem belemerülni...”⁴⁹

A novella csattanóját a sors fintora adja, amikor évekkel később a főhős kerül „a szabóné” szerepkörébe, és a nőre várakozván végignézi lakása ablakából, amint egy korábbi énjéhez hasonlatos, ifjú hősszerelmes elkíséri a kapuig a szóke naivát, aki éppen hozzá tart egy újabb légyottra.

Hunyady Sándor 1937-ben jelentette meg *A vöröslámpás ház* című novelláját, amelynek története szintén polgárpukkasztó és megbotránkoztató a közerkölcsök felől szemlélve, noha a helyszíne nem Pest, hanem Kolozsvár. A fiatal egyetemista férfi a „mutter” jóval kedvezőbb ajánlata miatt feladja albérletét, és beköltözik a számára olcsóbb vöröslámpás házba. Néhány hónap múlva meglátogatja őt Brassóból az édesanyja, aki mit sem sejt arról, hogy fia hol is él. Mivel a diák nincs ott, a vöröslámpás ház lakói szeretettel és kedvesen fogadják az édesanyját, aki érkezésével „diszkkrét” zavart okoz, és csak távozása után áll helyre a ház „rendje”: „...olyan csinosak, kedvesek voltak a lányok, hogy szinte meg kellett rendülni az olcsóságukon. [...] Ebbe a szalonba is Freud kellett volna... De elég sem lett volna Freud, maga Jézus kellett volna hozzá talán, hogy jóságos szavaival visszaadja a kilenc mindenbe belenyugodott, csipogó lány emberi önérzetét.”⁵⁰

Nagy Lajos szintén szociográfiai igényességgel ábrázolja *Meggyalázott vágy* című novellája szereplőinek társadalmi közegét. Természetesen ő is említést tesz olyan budapesti helyekről és kalandokról, ahol a legenda szerint bizonyos összeg fejében szinte bármire kaphatók a kacér lányok: „Egy fehérenemű-tisztító pincehelyiség volt akkor ebben az utcában... [...] Erről az üzletről akkor a lapok azt a leleplezést közölték, hogy ott belső helyiségekben urak fiatal lányokkal »valóságos orgiákat« rendeznek, hogy ez az üzlet »bűnbarlang«.”⁵¹

A novella legvégén olvasható csattanó szerint a történet egyik főhőse, Zelma teherbe esik. Nem teljes az egyezés, természetesen más ez a helyzet, mint azt az *Édes Anna*-ban láttuk, sőt, eltérő a két narrátor nézőpontja is, hiszen Nagy Lajos elbeszélője ezzel a meglepő információval zárja a szövegét, így az olvasó a befogadás aktusának végére totálisan magára marad magával a ténnyel. Mégsem lehet semmi kétségünk, a megismert társadalmi valóság alapján azt gondolhatjuk, hogy ez a hír nem kecsegtet túl biztató folytatással. Alapvető „bölcsest” fogalmaz meg Bíró Lajosnak *A szabadulás* című novellájában a főhős, Tábor Panni, a szép, fiatal színészlány, aki a következő összefüggést látja egy szegény fiatalemberrel való kapcsolata és saját egzisztenciája, jövője kapcsán. Cinikusnak, egyúttal komikusnak is tűnő sorai nyilvánvalóan tökéletes lenyomatát adják saját korának, különös tekintettel annak erkölcsére: „– Ha egy millióm volna, feleségül mennék hozzád. Ha egy milliód volna, szeretőd lennék, így csak jó barátok lehetünk.”⁵²

Mindezeket túl számos szépirodalmi szöveg és visszaemlékezés tanúskodik a prostitúció intézményesített formájáról, azaz a bordélyházakról. Olvashatunk ilyet például Krúdy,⁵³ Vajda Sándor,⁵⁴ Szép Ernő,⁵⁵ Márai vagy éppen Hunyady Sándor tollából. Mint azt korábban olvastuk már, Hunyady Kolozsvárról ír⁵⁶ – egyébként Márai kassai példákat hoz –, de nagyon tanulságos társadalmi jelenséget közöl: „A mindennapos, higiénikus szükségletek céljaira két nyilvánosház is akadt a városban: egy olcsóbb és közönségesebb a Bástya utcában s egy másik, finomabb, a »tishti«, földszintes ház a Fegyverház utcában, ahová a magasabb rangú hivatalnokok és a katonatisztek jártak. Az utcai szerelemnek e két zárt intézete között, végig az alacsony házakkal beépített Virág utcán, tucatjával működtek még magánvállalkozások, a szerelemnek afféle mozgó árusai. Kedélyes, nyájas föld alatti szerelmi világ volt ez.”⁵⁷

Az erotika és a prostitúció témakörében bemutatott szépirodalmi példák hitelesítik és szabatosan, érzékletesen ábrázolják – legyen szó az előfutárokról vagy éppen az irodalmi modernség alkotóiról – a korszak társadalmában megfigyelhető erkölcsi problémákat és konfliktusokat. Sőt, ezek horderejét és valós helyzetét mindenképpen jelzi, hogy előfordulásuk egyáltalán nem számít ritka jelenségnek.

JEGYZETEK

¹ Az 1920-as, '30-as évek Magyarországának történelmi, társadalmi és kulturális áttekintéséhez alapvető forrásként ROMSICS Ignác *Magyarország története a XX. században* (Osiris, Budapest, 2010) című kötetét használtam, a fókuszáltabb társadalomtörténeti összefüggések vizsgálatához pedig a Gyáni Gábor és Kövér György által jegyzett, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* (Osiris, Budapest, 2006) című szakkönyvet dolgoztam fel.

² BARABÁS Judit, *Édes Anna = Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, Anonymus, Budapest, 1998, 143.

³ A társadalmi rétegek kategóriáiban is Romsics Ignác munkájának terminológiáját követem: ROMSICS, *i. m.*, 188–206.

⁴ *Uo.*, 158.

⁵ *Uo.*, 183.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna* (kritikai kiadás), Kalligram, Pozsony, 2010, 151–179.

⁷ GYÁNI, KÖVÉR, *i. m.*, 184.

⁸ *Uo.*, 338.

⁹ GYÁNI Gábor, *Család, háztartás és városi cselédség*, Magvető, Budapest, 1983, 24.

¹⁰ DR. SCHREIBER Emil, *A prostitúció*, Budapesti Negyed, 2010/4, 123.

¹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna* (kritikai kiadás), *i. m.*, 486.

¹² TÁBORI Kornél, SZÉKELY Vladimír, *Az erkölcstelen Budapest*, Budapesti Negyed, 2010/3, 129.

¹³ GYÁNI, KÖVÉR, *i. m.*, 338.

¹⁴ TÁBORI, SZÉKELY, *i. m.*, 191.

¹⁵ DR. DOROS Gábor, *A prostitúció kérdése*, Budapesti Negyed, 2010/3, 129.

¹⁶ *Uo.*, 31.

¹⁷ *Uo.*, 31.

¹⁸ *Uo.*, 30.

- ¹⁹ DR. BÍRÓ Béla, *A prostitúció*, Budapesti Negyed, 2010/3, 162.
- ²⁰ *Szabályrendelet. Bordélházak és kéjhölgyek iránt*, Budapesti Negyed, 2010/3, 136–145.
- ²¹ BRÓDY Sándor, *Két vén cseléd* = Uő, Nyomor, Singer és Wolfner, Budapest, 1884, 92–93.
- ²² Uő, *Turagovics Tógyerék* = Uő., 101.
- ²³ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Budapesti Negyed, 2010/4, 473–476.
- ²⁴ idézi: BÍRÓ-BALOGH Tamás, *Kosztolányi és a szegénység*, 2000, <http://ketezer.hu/2013/10/hiro-balogh-tamas-kosztolanyi-es-a-szegenyseg/>
- ²⁵ MÓRICZ Zsigmond, *Hét krajczár* = Uő, *Hét krajczár*, Athenaeum, Budapest, é. n., 3.
- ²⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, BOJTÁR Endre, HORVÁTH Iván, SZÖRÉNYI László, ZEMPLÉNYI Ferenc, *Irodalmi szöveggyűjtemény*, Krónika Nova, Budapest, 2002, 319.
- ²⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Szegények* = Uő, *Összegyűjtött versei*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 351.
- ²⁸ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00448/14013.htm>
- ²⁹ JÓZSEF Attila, *Hazám* = Uő, *Összes versei*, Osiris, Budapest, 1997, 480.
- ³⁰ MOLNÁR Ferenc, *A szobaleány* = Uő, *Széntoltvajok*, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 149.
- ³¹ HUNYADY Sándor, *Bakaruhában* = Uő, *Lovagias ügy*, szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2010, 42.
- ³² Uő., 41.
- ³³ VAJDA János, *Alfréd regénye*, Budapesti Negyed, 2010/4, 636–638.
- ³⁴ KOMJÁTHY Jenő, *Kéj* = Uő, *Vers és próza. Összegyűjtött művek*, Szépirodalmi, Budapest, 1989, 154–156.
- ³⁵ IVÁNYI ÖDÖN, *A püspök atyafisága*, Béta Irodalmi R.T., Budapest, é. n. f., 294.
- ³⁶ SZILÁGYI Géza, *Tavasszal és nyáron*, Budapesti Negyed, 2010/4, 455–483.
- ³⁷ SAVARIUS, *A bujaság himnuszai és más erotikus költemények*, Magánkiadás, Sopron, 1926.
- ³⁸ BALÁZS Béla, *A szoknya = Ölelésből nem lehet ölelésbe menekülni. Magyar írók novellái jó lányokról, rosszlányokról*, szerk. KÖRÖSSI P. József, Noran Libro, Budapest, 2011, 18.
- ³⁹ TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Ne alkudozzunk a szerelemben! = Ölelésből... i. m.*, 28–29.
- ⁴⁰ KRÚDY Gyula, *A szív alakú hölgy titka = Ölelésből... i. m.*, 35.
- ⁴¹ REVICZKY Gyula, *Vetkezz hamar! = Uő, Versek és műfordítások*, Szépirodalmi, Budapest, 1989, 57–58.
- ⁴² Uő, *[Lelkedbe ádáz végzeted...]* = Uő, *Összes Költeményei*, Magyar Elektronikus Könyvtár; <http://mek.oszk.hu/01000/01058/01058.htm#65>
- ⁴³ Uő, *Szeretlek, mint egy elhagyottat* = Uő, *Versek... i. m.*, 423.
- ⁴⁴ *Reviczky Gyuláról*, Pesti Hírlap, 1903. január 25., 4.
- ⁴⁵ Lux Terka, *Beszélgés az olvasóval*, Budapesti Negyed, 2010/4, 468–469.
- ⁴⁶ Uő., 455–460.
- ⁴⁷ MOLNÁR Ferenc, *Az éhes város*, Ulpius, Budapest, 2007, 157.
- ⁴⁸ CSÁTH Géza, *Anyagyilkosság* = Uő, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Magvető, Budapest, 1994, 113.
- ⁴⁹ HELTAI Jenő, *A szabóné = Ölelésből... i. m.*, 12.
- ⁵⁰ HUNYADY Sándor, *A vöröslámpás ház* = Uő, *Lovagias ügy*, Osiris, Budapest, 2000, 58.
- ⁵¹ NAGY Lajos, *Meggyalázott vágy = Ölelésből... i. m.*, 106.
- ⁵² BÍRÓ Lajos, *A szabadulás = Ölelésből... i. m.*, 120.
- ⁵³ Budapesti Negyed, 2010/4, 498–507.
- ⁵⁴ VAJDA Sándor, *Egy nagy hírű ház a Magyar utcában*, Budapesti Negyed, 2010/4, 508–512.
- ⁵⁵ SZÉP Ernő, *A garni*, Budapesti Negyed, 2010/4, 600.
- ⁵⁶ HUNYADY, *i. m.*, 53–65.
- ⁵⁷ MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Helikon, Budapest, 2002, 26.

ROHONCZI ISTVÁN (roho), Cím nélkül I–VI., 2005

